

Budapesten is nagy kedvességgel fogadtak minket, minden tanár mellé egy kísérő csatlakozott az Eötvös Loránd Egyetemről. C. Daicovicu kísérője Tamás Lajos professzor volt, akivel ő az 1940-es évektől állandó vitában állt Dácia története, illetve a dákok–román kontinuitás kérdésében. Szerencsére Pesten a vita nem folytatódott és egész idő alatt barátságosan beszélgettek, az én kísérőn Tóth Zoltán professzor volt a román–magyar kapcsolatok kitűnő ismerője, aki tudomásom szerint az 1956-os forradalom idején a harcok áldozata lett. A diákok megtekintették az Országházat, a Budai Várat, a Halászbástyát, a Margitszigetet, a Népstadiont és meglátogatták az Eötvös Loránd Tudományegyetemet is.

Kolozsvárra hazatérésük után a román Securitate nem „érdeklődött” a Debrecenben és Pesten történetekről?

Hát kérem, ez volt a legnagyobb csodálkozásunk, az „elvtársak” nem jöttek, pedig el voltunk készülve a látogatásukra. Talán azért maradt el a velük való találkozás, mert Debrecenben ott voltak a Babeş, a román egyetem tanárai is. De meglepetésben azért volt részünk, ugyanis hazaérkezésünk után kb. egy héttel hivatott Gáll Kálmán az egyetem adminisztratív igazgatója azzal, hogy vendégünk érkezett Debrecenből. A megbeszélésen – a „vendégeinken” kívül résztvett Melegh Ferenc párttitkár, Balogh elvtárs a káderes, a tanulmányi igazgató – kiderült, hogy a debreceni vacsorán – állítólag – a karvezetőnk xenofóbiás megjegyzést tett, a magyarországi „elvtársak” azt kérték, hogy az illetőt távolítsuk el a Bolyairól. A karvezetőnk – akit mindnyájan korrekt, becsületes embernek ismertünk – határozottan tagadta, hogy Debrecenben vagy bármikor ilyen kijelentést tett volna, olyan személy sem akadt, aki ezt az állítólagos kijelentést hallotta volna. A vizsgálatot az egyetem tanulmányi igazgatója ad acta tette, de mindnyájunkat felháborított a debreceni „elvtársak” magatartása, akik ott nem szóltak semmit, majd lejönnek Kolozsvárra és bajt kevernek nekünk.

Ezek az „elvtársak” a magyar belügyi hatóságoktól jöttek?

Igen kérem, szóval nagyon csúnya dolog volt. Az illetőnek egyelőre a haja szála sem görbült, de 1959-ben a Bolyai és a Babeş egyetemek ún. „egyesítéskor” elbocsátották, tehát a magyarországi belügyesek közbelépésének mégiscsak lett következménye. Úgy látszik a debreceni közös vacsorán a tanárokon és hallgatókon kívül mások is részt vettek.

Mindennek ellenére a Bolyai Tudományegyetem első és egyetlen magyarországi (külföldi) útja tanárnak és diáknak egyaránt felejthetetlen élmény maradt, a diákok a kulisszák mögött történeteket alig érzékelték. A négy napról – a diákok között kialakult barátságokról, érzelmeinkről – Banner Zoltán írt a kolozsvári napilapban szép élménybeszámolót.⁷ Befejezésül őt idézem: „A hazafelé vezető út is tartogatott meglepetést, éjjel három órakor Püspökladányban (Pestről jövet) arra ébredtünk, hogy – Jó reggelt kívánunk, itt vannak a debreceni diákok! – Kétszáz debreceni barátunk utazott le Debrecenből saját pénzén, hogy még egyszer megöleljük egymást és újból megígérjük, hogy barátságunkat megőrizzük és segítjük egymást mindenkor...”

Az olvasási szokások változásai

Nagy Attila olvasáskutatóval beszélget

Székely András Bertalan

Dr. Nagy Attila az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi Módszertani Központja olvasáskutatási osztályának a vezetője. Megkértem, mutassa be a Honismeret olvasóinak a kutatóhely, illetve az elődeinek a múltját, kezdeteit, létrehozásának indítékait.

Harmincegy éve, hogy megalakult ennek az osztálynak az elődje. 1968. június 1-vel igénykutató csoportot hoztak létre a Széchényi Könyvtáron belül azért, hogy a statisztikai adatok

⁷ Banner Zoltán: Kolozsvár–Debrecen. Felejthetetlen négy nap. Igazság, 1956. V. 17.

mögé nézzen. Tehát ne csak egyszerűen azt tudjuk, hogy hány beiratkozott olvasója van a magyar könyvtáraknak és ebből hány a 14 éven aluli, hány a 60 éven felüli, és esetleg még a foglalkozás, iskolai végzettség szerinti megoszlásokat, hanem ennél egy kicsit többet tudjunk. Mi az, amit keresnek, mik a legfontosabb reakciók, mik a legfontosabb olvasói igények, társadalmi rétegenként, korcsoportonként és nemeként. Sok vihart, átszervezést átélünk, és szerencsére máig életben maradtunk. Többször táncolt borotvaélen a létünk, de ilyen-olyan segítséggel mindig túljutottunk a nagy veszedelmeken. Ma gyakorlatilag hárman vagyunk ezen az osztályon, ami azt jelenti, hogy ha lecsökkenten is, de fenn tudunk tartani egyfajta folytonosságot.

Miért fontos ez? Egész egyszerűen azért, mert 1940-es évek végétől már voltak bizonyos hasonló jellegű vizsgálatok és évtizedenként nem több, mint 3–4 kérdést megismételve, hosszú távú tendenciákat lehet felrajzolni arról, hogyan változik a magyar társadalom olvasással szembeni attitűdje, olvasási szokásainak az együttese. Ha szabad erről konkrétumokat mondani, akkor három dolog látszik itt nagyon markánsan, és rögtön hozzáteszem, hogy mind a három világtendencia. Nem magyar specialitás, hanem gyakorlatilag Közép-Európában és Nyugat-Európában nagyon-nagyon hasonlóan, Kelet-Európában egy kis másféppen, de Észak-Amerikában is hasonló módon zajlanak ezek a dolgok.

Az *első*, hogy ma Magyarországon egy felnőtt átlag napi három órát ül televízió előtt, könyvolvasással pedig ha 15 percet eltölt, az már nagyon jó, de inkább a 10 perces napi átlag jön ki. Ezek a tendenciák egyfolytában tartanak, tehát az adat amit mondtam, négy évvel ezelőtt igaz volt – ha most megismételnék a vizsgálatokat, valószínűleg a távolság tovább növekedne.

Harminc éve milyenek voltak az arányok?

Akkor gyakorlatilag a tévézés még éppen csak a kezdetén volt, Magyarországon. Húsz évvel ezelőtt a napi 1,5 óra volt jellemző, az olvasás 25–30 perc közötti idő volt. Ha a legerősebb motívumot, a szórakoztatást, a szórakozás, a kikapcsolódás motívumát érintem, 25–30 évvel ezelőtt a lakosság jó része bizony könyvet is azért vett a kezébe, hogy egy kicsit kiszabaduljon a mindennapok szorításából és elringassa magát. Ma ezt a napi szórakozást, a minden esti vérfürdőt ott kapja a képernyőn, és ez jelenti számára a kikapcsolódást. A jelzett tény azért egy kicsit idézőjelesen ironikus is, mert bizony harminc éve sokan Tolsztojt is, Hemingwayt is, Jack Londont is, Romain Rolandot is úgy vették a kezükbe, hogy jót fognak szórakozni. Azután amikor elolvasták, valami több maradt meg belőlük, mintsem az, hogy na, elmúlt az idő, és bumm, egy hétig jó estém volt.

A *másik* nagyon erős tendencia a haszonelvűség erősödése. Egyre nagyobb azoknak a könyveknek az aránya, amelyeket azért veszünk kézbe, mert egy adatot, mert egy „hogyan csinálnak” jellegű útmutatást szeretnénk kapni; ismereteket, nagyon hamar pénzre, haszonra váltható ismereteket szeretnénk kapni. Manapság Magyarországon gyakorlatilag minden harmadikként megjelent könyvnek ilyenfajta motívuma van. Úgy vélem, ez egyértelműen pozitív, mert nagyon sok minden van mögötte. Nemcsak az, hogy romlott az életszínvonalunk, és jobban rá vagyunk kényszerítve arra, hogy minden eszközzel kiegészítsük a jövedelmünket, hanem az egész magyar iskolarendszer. E téren, különösen az 1990-es évektől kezdődően, határozott változási tendencia tapasztalható, nevezetesen növekedett a középiskolába kerülők és a felsőoktatásban résztvevők aránya. Az itt tapasztalható változások ugyancsak az ismeretközlő irodalom felé taszítják, lökik az ifjúságot, a közép- és felsőfokon tanulókat. Másrészt pedig éppen az 1989-es változások hatását kell említenem, tehát amikor megtörtént Magyarországon Nagy Imréké újratemetése, amikor kikiáltották a köztársaságot 1989. október 23-án. Akkor ugyan még nem volt többpártrendszer, de a könyvkiadásban, az irodalomban már nagyon jól érezhettük, hogy megszűnnek a tabuk. Le lehetett írni történelmi visszaemlékezések formájában 1956-ot, 1944-et, 1945-öt, a hadifogságot, a világháború kezdetét és egyebeket. Azaz a szépirodalomnak az 1940-es évek végétől egészen az 1980-as évek végéig meglévő titkosbeszéd-funkciója eltűnt. Nem kellett allegóriák, metaforák mögé bújni ugye, nem kellett rejtejes verset írni arról, hogy a gyilkosokat néven kell nevezni, a halottakat el kell temetni. Meg lehetett írni, ettől kezdve azonban a szépirodalom Magyarországon és egyáltalán ebben a régióban nagyon elbizonytalanodott. Sokkal könnyebb volt figyelmet

kelteni ezekkel az utalások, billegő kifejezésformákkal operáló versekkel és novellákkal, ahol az ember a többértelműséget nagyon hamar felfedezhette.

És végül a *leggyesztőbb változás* az olvasási szokásokat illetően az, hogy a szépirodalom iránt általában, mondhatni radikálisan csökken az érdeklődés, és ezen belül romlik a minőség. Ma Magyarországon minden harmadik kézbe vett könyv amerikai szórakoztató mű, Stephen King, Robin Cook és Daniel Steel, ők viszik el tehát a magyar olvasóközönség harmadát. 1996 nyarán volt utoljára országos ötezer fős vizsgálat az olvasási szokásokat illetően, és az abszolút listavezető, akit éppen olvastak az emberek, az Lőrincz L. László, aki a Vértfarkas éjszakája, vagy A megfajtott viking mocsara című „kiváló” könyveivel szerz népszerűséget. Utána következnek az előbb emlegetett amerikai szerzők. A negyedik helyen viszont ott van Rejtő Jenő, s a helyzet súlyosságára vall, hogy még ennek is örülhetünk, mert ezek nem egyszerűen kalandregények, hanem a pesti verbális humor sajátos zamatát hozzák.

Társadalmi rétegek szerint milyen különbségek mutathatók ki több évtized távlatában?

Először is azt kell mondanom, hogy a különbségek nemcsak társadalmi rétegenként vannak, hanem a tekintetben is, hogy férfi vagy nő-e az olvasó. Elmondhatjuk, hogy a nők minden korcsoportban többet, választékosabban, igényesebben olvasnak, mint a férfiak. És akkor is megvan ez a különbség, amikor azonos iskolai végzettségű csoportokat vetünk össze. A következő a település típusa. A gyerekek olvasni tudásától kezdve a felnőttek olvasási szokásait vizsgálva, a nagyváros-kisváros-község-kisközség létra szociológiailag jól értelmezhető adatsorrá áll össze. A legkisebb települések a leggyengébb eredményeket mutatják, és a legnagyobb településeken rendszerint a legjobbkat mutatják. Ennek sokféle oka van, a lakosság iskolázottságától foglalkozási összetételéig. Másrészt pedig az infrastruktúra, a községekben 20 évvel ezelőtt sem volt könyvesbolt. Ma már nemcsak könyvesbolt nincs a községeinkben, hanem sokszor a könyvtárak se nyitnak ki, fűtésre, világításra nincs pénz, ahol meg kinyitnak, ott a könyvbeszerzésre nincs pénz. Márpedig amelyik könyvtárat nem gyarapítják, ott az olvasók szép lassan elfogynak. Mindig az új könyvek iránt a legerősebb a kereslet.

Végül, de nem utolsó meghatározóként említem a regionális fekvést. Igenis van délnyugát-északkeleti tengelye Magyarországnak, amely tengely tulajdonképpen – persze nemcsak az olvasást illetően – határozottan két különböző régióra osztja az országot. Ezek az adatok az iskolázottságot, az öngyilkossági arányokat, a válási arányokat, az alkoholizmus mértékét is nagyon szépen megosztják, és ezzel együtt az olvasási szokásokat is. Persze ha így mondom, hogy északkelet-délnyugati átló Magyarországon, akkor óhatatlanul felmerül a felekezeti megosztás is. A nyugati régióban lakók, tehát a zömében katolikusok többet olvasnak, viszont az olvasmányszerkezetük kissé igénytelenebbnek tűnik. Sokkal hamarabb reagálnak az éppen divatos kommerszre. A keleti régióban kicsit konzervatívabb az ízlés, kevesebbet olvasnak, de a klasszikusok, a megmért és már bevált értékek megtartása jól érzékelhetően kitapintható.

Tudom, hogy a határon túli magyarok olvasáskultúrájával is hosszú ideje foglalkozik az osztály, vajon ott is ugyanezek a tendenciák, vagy némiképp különböznek?

Nagyon érdekes, hogy a határokkal szétszabdaltság ellenére a Kárpát-medence az Kárpát-medence... Tehát amit elmondunk a Tiszántúlról, azt Erdély felé haladva is többé-kevésé elmondhatjuk, és amit elmondunk a Dunántúlról, azt többé-kevésbé a Felvidékről, vagy legalábbis a Csallóközről el lehet mondani. Ezzel együtt természetesen a szlovákiai magyarság kissé polgárosultabb olvasmányszerkezettel rendelkezik, mint a székelyföldi magyarság. Legelőször 1991-ben szereztünk be adatokat a határon túli területekről, és drámai módon tapasztalhattuk, hogy a hetven évvel ezelőtti trianoni döntés után is milyen erős kulturális szálak kötik össze a magyarságot. A határok föllazulásával, a romániai rendszer-változás bekövetkeztével azt kell tapasztalunk, hogy most már nem kell kocsiban, háti-zsákban, dugva vinni a könyveket, szabadabban kerülnek át. Ez esély is, meg veszély is. Tudniillik, amit mi Magyarországon amerikanizálódás címen tapasztalunk tévéműsorban, mozivásztékban, öltözködésben és olvasási szokásokban, az bizony a Székelyföldön is megjelenik. A tévécsatornák választékának növekedésével bizony a Duna Televízió az első egy-két évben óriási dominanciája már Erdélyben is visszaszorulóban van, és a kereskedelmi csatornák, illetve a rockzenét, popzenét közvetítő csatornák népszerűsége növekszik. Azaz együtt mozog ez régió a nagy nemzetközi tendenciákkal, kis késéssel, kis lemaradással.

Ezek szerint egyéb médiumok befogadás-vizsgálatával is foglalkoznak, nem csupán az olvasással?

Ezek inkább kiegészítő információk csak, persze rendszeresen kérdezzük a szabadidős tevékenységekről és a kedvenc tévéműsorokról, ezek azonban csak háttérinformációként állnak rendelkezésünkre. Nem analizáljuk, nem boncolgatjuk olyan részletesen, mint az olvasási szokásokat, nem is kapunk rá pénzt. Persze érdekelné minket, de hát a megrendelő dirigál.

Lemérhető-e különbségek a fiatalabb és az idősebb korosztály olvasási szokásai között?

Nem is a mi eredményünk, hanem az Országos Közoktatási Intézet adatai, amik e téren hihetetlenül fontosak. Mindaz, amiről eddig beszéltem, a gyermektársadalomban is tetten érhető, ami aggodalomra ad okot. Az a létra, amiről az elején szó esett, hogy a település típusától is függ pl. a gyerekek olvasni tudása. Nem is, hogy mit szeretnek olvasni, csak hogy mennyire értik meg a szöveget. Az utóbbi években mért adatok szerint az eddig is meglévő távolságok növekedtek, vagyis a városban, nagyvárosban lakó gyerekek eredményei javultak, a községekben lakóké pedig romlottak.

Ez ugyanaz a jelenség, mint amit a gazdasági területen latinamerikanizálódásnak mondunk: hogy érzékelhető a kultúra területén is a társadalom kettészakadásának reális veszélye, s ennek konkrét jelei már ma kitapinthatók. Egész egyszerűen azzal, hogy megszüntetik a községek iskoláit és megszüntetik a könyvtárait. Ha a gyerekek közelében nincsenek könnyen, gyorsan elérhető könyvek, akkor kevesebbet fognak olvasni, ha kevesebbet olvasnak, akkor gyengül az olvasási képességük, ha rosszabbul tudnak olvasni, rosszabb lesz az iskolai eredményük, tehát kevésbé fognak továbbtanulni, nagyobb eséllyel lesz belőlük munkanélküli és deviáns.

A Honismeret olvasói bizonyára arra is kíváncsiak, hogy a helytörténeti irodalom iránti érdeklődés terén lemérhető-e valamiféle változás?

Valljuk be, sokáig csak egy nagyon szűk szakmai kört érdekelték az ilyen típusú könyvek, monográfiák. Az utóbbi időben – a krónikaírási kedv növekedtével – az emberek érdeklődése is ébredzik az őket közvetlenül érintő kötetek iránt, a könyvtárak polcaira is kikerül ez az irodalom, az ott élők nem egyszer helytörténeti gyűjtemények létesítésén is fáradoznak. A Magyar Könyvtárosok Egyesületén belül is fontosnak éreztük e kérdéskört, ezért mintegy két éve létrehoztuk a helytörténész könyvtáros kollégák külön szekcióját. S nem elhanyagolható vonatkozás, hogy a határon túl, ahol nagyobb nyomás nehezedik nemzetrészeinkre, az ellen-erők is erősebbek, következőképp a nemzeti önismeretet gyarapító irodalom – benne a helytörténeti, honismereti jellegű könyvek sora – azonosságérvősítő funkciója talán érzékelhetőbb, mint az anyaországban.

Bücsűzöl afelől érdeklődöm, hogy a kutatási eredményeiket mi módon tették eddig közzé, mely kötetekben olvashatók ezek az eredmények?

Hála a pályázati rendszernek, legújabban a Nemzeti Kulturális Alapnak, amelyet 1993-ban még az Antall-kormány hozott létre, sikerült egy-egy fontos kutatáshoz pénzt szerezni. Így egy-egy könyvünkkel azt hiszem, nemcsak azt dokumentáljuk, hogy élünk és létezzünk, hanem a pedagógusképzésben tananyagként, oktatási segédletként is szereplünk. Két kiadványunkra különösen büszke vagyok, az egyiknek az a címe, hogy *Olvass nekem – Kalauz szülőknék, óvónknék, tanítóknak a gyermekkönyvek útvesztőjében*. Ez a könyv jórészt annotált bibliográfia, életkorcsoportok szerint válogatva az utóbbi évek legjobb könyveit ajánljuk szülőknék, pedagógusoknak, hogy mit adjanak a gyerekek kezébe. Az első 80 oldal viszont csak arról szól, hogy hogy szeretessük meg az olvasást már óvodáskorban, már csecsemőkörben, már születés előtt. Ez nem humor, hanem a legújabb eredmények nagyon is pontosan mutatják, ahogy Kodály mondta, hogy a gyerek zenei nevelését kilenc hónappal a születés előtt kell elkezdeni, ugyanúgy igaz, kísérleti tények igazolják, hogy az áldott állapotban lévő anyát, ha a gyereke gondolva a kezüket a hasukra teszik, és énekelnek, verset mondanak, akkor szülés után a gyerek ugyanezekre az énekekre, ugyanezekre a mesékre a sírását abbahagyja, odafigyel, megbékül. Tehát az első 80 oldal arról szól, miként kell olvasni, hogy kell a gyerekekben az érdeklődést felkelteni, a tévé irtózatosságon ellensúlyozandó.

A másik ugyancsak nemrégiben megjelent kötetünk címe: *A többkönyvű oktatás felé – Könyvés könyvtárhasználati módszerek, példák*. A kötetben magyartanár, matematika-, fizika-, énektanár, iskolai könyvtáros, természetesen főiskolai és egyetemi oktatók is, arról beszélnek, hogy hogyan lehet a tankönyveken kívül a gyerekek olvasási készségét fejleszteni pl. fizikából.

Fantasztikus volt, amikor egy konferencián ez a fizikatanár nő elmondta nekünk, hogy ő is azok közé tartozott, akik nem elégedtek meg a fizikát úgy tanulni, hogy csak a tankönyvből szerezték az ismereteket, hanem érdekelték a részletek is. Így rátalált Simonyi professzor A fizika kultúrtörténete című csodálatos könyvére, azután amikor tanár lett, pontosan érzékelte, hogy ugyanaz történik a tanítványai körében, mint amikor ő ült ott a padokban. Nevezetesen, hogy a fizikát a gyerekek negyede-harmada érti, élvezi, a fele-kétharmada pedig retteg tőle, és riadtan néz, hogy vajon a példamegoldások alól hogy lehetne kibújni. Azaz rájött, hogyha a fizikaórákat a könyvtárban tartja, és időnként a tankönyv mellé odaadja a gyerekeknek A fizika kultúrtörténetének két oldalát, öt oldalát, akkor az a gyerek is sikerélményhez jut, aki a példákat nem tudja jól megoldani.

A szóban forgó könyvvel és cikkek sorozatával próbálunk változtatni a magyar pedagógusképzés szellemén, nevezetesen, hogy az olvasás tanítás nem kizárólag az elsősztályos tanító néni dolga, az nem kizárólag a magyartanár vagy a könyvtáros dolga, hanem a tantestület egésze a felelőse. Milyen mértékben sugározza a fizika-, kémia-, földrajz-, a tornatanár beszédmódja, stílusa, feladatainak az összképe; milyen mértékben sugározza azt a gyerek felé, hogy legyél kíváncsi a világra, ne elégedj meg azzal, hogy egyetlenegy érvényes tudás létezik, az, ami a tankönyvbe van bezárva, mert ezzel becsapjuk magunkat. A korábbi időszakban, azaz amíg úgy mond szocialista iskolarendszer volt, addig az egykönyvűség volt a jellemző és többet között ennek is isszuk ma a levét. Ugyanis tanáraink döntő többségének most, amikor majd a tantervek összeállításánál a felelősség 30–50 %-a az ő kezükben lesz, hiszen tőlük függ, hogy mit tanulnak a gyerekek, most derülnek ki a hiányok: – igaz, hogy nem szerette az eddigi tankönyvét se, de nincs ötlete, mit adjon helyette.

Szerteágazó munkájukhoz további erő! és ami nem elhanyagolható: megfelelő eszközöket kívánok.

Bodó Levente: Hősök emlékműve (Máréfalva, 1996.)